

КОРЕЛЯЦІЯ ЗАСАДИ РІВНОСТІ ПЕРЕД ЗАКОНОМ З ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ІМУНІТЕТАМИ ОКРЕМИХ УЧАСНИКІВ ПРОВАДЖЕННЯ

Бортник Надія Петрівна - доктор юридичних наук, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», професор

Канцір Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», професор

УДК 343.125

Стаття посвячена аналізу сопоставление принципа равенства перед законом и судом с процессуальными иммунитетами в ходе уголовного производства. Рассмотрены актуальные вопросы их применения, особенности законодательного регулирования. Проанализированы неприкосновенность народного депутата, судей, дипломатов, а также осуществлен сравнительный анализ их правового статуса с законодательством других государств. Даны предложения по использованию международного опыта в сфере института неприкосновенности.

Ключевые слова: принцип, юридическое равенство, иммунитет, неприкосновенность народных депутатов, судей, дипломатов.

Articolul este dedicat analizei de comparare a principiului egalității în fața legii și a instanței cu imunități procedurale în cursul procedurilor penale. Sunt luate în considerare problemele actuale ale aplicării lor, particularitățile reglementării legislative. Au fost analizate imunitățile deputaților naționali, judecătorilor, diplomaților, deasemeni sa elaborat analiza comparativă a statutului juridic al acestora cu legile altor state. S-au oferit propuneri privind utilizarea experienței internaționale în domeniul institutului de exceptare.

Cuvinte cheie: principiu, egalitate juridică, imunitate, inviolabilitatea deputaților, judecătorilor, diplomaților.

The article is devoted to the analysis of the comparison of the principle of equality before the law and the court with procedural immunities during the criminal proceedings.

The principle of equality of citizens before the law and the court is one of fundamental concept of Ukrainian legal system.

The article deals with the detailed analysis of this principle, as well as the characteristic of the concept of "equality".

A comparative description of the concepts of "equality" and "immunity" were singled out.

The basic signs of legal immunity were determined, and a brief excursion of the history of the emergence and functioning of immunity was provided.

The urgent questions concerning their application, peculiarities of legislative regulation were considered.

It was noted that legal immunity is a kind of exclusion (exception) from the general law, which provides for the specifics of the legal status of specific individuals.

It analyzed the integrity of deputies, judges, diplomats, and also made a comparative analysis of their legal status with the legislation of other states, such as: Republic of Moldova, Republic of Poland, USA, Netherlands, India, Argentina, Belgium, France, Hungary, Bulgaria.

The main disadvantages of this legal institute in these states were identified, as well as the position of the scholars regarding the necessity of the inviolability of deputies, judges, diplomats.

It is noted that it is necessary for our state to ensure that the functioning of "immunities" is carried out in the right direction and has little positive influence on social relations.

The proposals of scholars concerning the expediency of the existence or abolition of such a legal institution as integrity are considered.

It was ascertained which procedural legal content of immunity, in particular, the deputy, diplomats, judges, or whether it correlates (immunity) with the principle of equality before the law and the court in criminal proceedings

The proposals have been on the use of international experience in the Institute immunity.

Key words: principle, legal equality, immunity, immunity of deputies, judges, diplomats.

Постановка проблеми. Принцип рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні закріплений у статті 21 та 24 Конституції України та статті 10 Кримінального процесуального кодексу України. Конституція України зазначає, що всі люди рівні і вільні у своїй гідності та правах. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1; 2].

Стаття 10 КПК України регламентує, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками [3].

Принцип юридичної рівності в найзагальнішому сенсі означає, що до однойменних суб'єктів не можуть застосовуватись будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги з огляду на певні їхні властивості [4, с. 66].

Рівність учасників кримінального провадження перед судом покладає на суд обов'язок не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, будь-якому з учасників кримінального провадження. Так само недопустимою є будь-яка дискримінація. Однак, принцип рівності перед законом і судом не порушується при наданні певним категоріям учасників кримінального провадження (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами, особи, які наділені особливим процесуальним статусом, тощо) додатко-

вих гарантій, у випадку і порядку, передбаченому КПК [5].

Актуальність теми дослідження. Достатньо актуальним у теорії та на практиці залишається питання щодо співставлення процесуальних імунітетів із такою ж таки процесуальною засадою рівності перед законом та судом. Це питання є очевидно, дискусійним, оскільки на сьогодні немає єдиної точки бачення щодо співставлення цих категорій.

Декларування в Конституції України принципу рівності перед законом та судом ставить питання про те, яке процесуальне правове наповнення імунітету, зокрема, народного депутата, дипломатів, суддів, чи корелюється він [імунітет] із засадою рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні, чи не транслює він для цієї категорії осіб певного привілейованого становища.

Аналіз досліджень і публікацій. Заявленою проблематикою, яка слугувала інформаційним підґрунтям для даного наукового дослідження, займалися, у тому чи іншому обсязі, вчені-процесуалісти: проф. М.С. Алексєєв, В.Б. Авер'янов, А.Н. Ахпанов, О.Н. Агакерімов, М.С. Брайнін, В.П. Бож'єв, Ю.Г. Барабаш, О.Д. Буряков, О.Ф. Вакуленко, Н.П. Воронов, В.М. Горшенєв, Ю.М. Грошевой, В.Н. Денисов, Т.В. Данченко, В.Г. Даєв, А.Я. Дубинський, П.С. Елькінд, З.Д. Єнікєєв, З.З. Зінатуллін, Л.Б. Зусь, Г.П. Івлєєв, В.І. Камінська, В. Копєйчиков, Л.Д. Кокорєв, З.Ф. Ковріга, В.М. Корнуков, В.Г. Кочетков, В.Г. Клочков, Є.М. Ключков, Л.Д. Кудінов, Ф.М. Кудін, С. Л. Лисенков, Ю.Д. Лівшиць, П.А. Лупинська, В.З. Лукашевич, Н.М. Мироненко, О.М. Матвієнко, М.М. Михеєнко, В.Л. Ортинський, Г.О.Омельченко, М.Ф. Орзіх, І.Л. Петрухін, П. М. Рабінович, В.А. Романов, В. Ф. Сіренко, М.С. Строгович,

Л.Д. Удалова, Ф.Н. Фаткуллін, В.С. Чистякова, О.О. Чувільов, В. М. Шаповал, Л. П. Юзьков та інші.

У згаданих працях акумульовано наукові ідеї, які згодом знайшли своє втілення у прийнятому Кримінальному процесуальному кодексі України, наступних змінах та доповненнях. Разом з тим, як уже зазначалося, ще достатньо проблемних питань, досліджених фрагментарно, не врегульованих законодавчо.

Виклад основного матеріалу. Необхідність запровадження інституту правового імунітету була викликана появою в Західній Європі вищих представницьких органів влади, які необхідно було захищати від впливу феодалів та монарха, в руках яких зосереджувалася виконавча влада. Так з'явився інститут, який сьогодні називається депутатською недоторканістю чи депутатським імунітетом. На сьогоднішній день правовий інститут імунітету досить широко використовується в різних сферах життєдіяльності суспільства. Особливо це стосується тих правовідносин, де можуть обмежуватися права та свободи людини. Проте, незважаючи на таке досить поширене використання терміну «імунітет», у наш час немає єдиної точки зору на його визначення. Вчені по-різному характеризують дане поняття, посиляючись на ті чи інші його особливості, а також зважаючи на сферу його використання. Найбільш поширеною дана категорія є в конституційному, кримінальному та адміністративному праві, у тому числі в їх процесуальних сферах. Важливе значення для характеристики правового імунітету мають норми міжнародного права [6, с. 44].

Досить вдало, на нашу думку, зазначає Такля О. про те, що правові імунітети виступають самостійною формою правових виключень, які є системою юридичних вилучень з ординарних (загальних) або спеціальних правил, чим створюється особливий правовий режим для чітко визначеного кола фізичних і юридичних осіб, яким надаються додаткові права (привілеї, пільги) або які звільняються від виконання юридичних обов'язків, юридичної відповідальності, або порядок притягнення

яких до юридичної відповідальності відзначається спеціальним характером [7, с. 417].

Отже, з даного визначення акумулюємо, що правовий імунітет це, свого роду, виняток із загального права, який передбачає специфіку правового статусу конкретно визначених фігурантів провадження.

Депутатська недоторканість (імунітет) передбачає неможливість притягнення депутата до юридичної відповідальності за діяння, які містять ознаки злочинів та/або правопорушень, без попереднього санкціонування парламентом (в деяких випадках – після прямої заборони притягнення депутата до відповідальності). Депутатський імунітет має досить складну природу, що визначає неоднозначність та багаторівневість законодавчого впровадження даного інституту в систему захисту парламентаріїв. Це зумовлює практичну неможливість виділення спільних рис та розробку універсальної термінології, яка б допомогла уникнути неузгодженості при науковому описі проблеми (наприклад, якщо на позначення принципу недоторканості законодавство Німеччини та Іспанії послуговується терміном «імунітет», то в Ірландії, Мальті, Канаді, Великобританії йдеться про «свободу від арешту») [8, с. 16].

Немає однозначного підходу до питання визначення кола осіб, що можуть володіти імунітетом. Відповідно до загального правила, об'єктом захисту імунітету є депутати парламенту. Однак, є випадки поширення його дії на інших осіб: усіх осіб, що беруть участь у парламентських процедурах (країни з британським стилем правління – Великобританія, Нідерланди, Ірландія); членів регіональних асамблей (Ландтагів) у Австрії; членів регіональних рад та міністерств в Бельгії. Досить неоднозначною є практика застосування імунітету в країнах з двопалатним парламентом: якщо сенатори в США захищені імунітетом, то на членів Бундесрату (верхньої палати парламенту Німеччини) його захист не поширюється. Крім того, імунітет може поширюватися на осіб, які дають свідчення парламенту або його комітетам (Австрія, Замбія, Індія, Кенія, Нова Зеландія); службових осіб апаратів парламентів (Австралія, Бангладеш

Замбія, Індія, ПАР); омбудсманів (Іспанія); міністрів (Бельгія, Македонія [8, с. 17].

Депутатська недоторканість, як привілей, не має абсолютного характеру. Ступінь захищеності депутата залежить від особливостей, визначених національним законодавством. До поширених обмежень імунітету належать: а) можливість порушення провадження проти депутата винятково за попередньої згоди парламенту (наприклад, Аргентина, Бельгія, Болгарія, Латвія, Литва, Молдова, ФРН, Фінляндія, Франція); б) винятки зі сфери дії принципу невідсудності певних категорій злочинів (наприклад, у Португалії імунітет не захищає депутатів від відповідальності за зловмисні правопорушення, які караються ув'язненням на термін не менше 3-х років; у США – за вчинення державної зради, інших тяжких злочинів або порушення громадського порядку); в) винятки зі сфери дії принципу невідсудності випадків «*flagrante delicto*», тобто коли особа була затримана під час скоєння злочину, а також брала в ньому безпосередню або опосередковану участь (наприклад, Болгарія, Литва, Молдова, ФРН, Угорщина, Франція, Японія). Незважаючи на те, що імунітет за своєю природою є привілеєм, він не гарантує повного звільнення депутата від відповідальності за скоєні ним правопорушення. Національні законодавства по-різному підходять до визначення меж імунітету, його дії в часі, просторі та щодо кола осіб, а також підстав зняття. Основною метою даного інституту є створення належних умов для ефективного здійснення законодавчих функцій як окремим депутатом, так і парламентом у цілому. Тенденції до обмеження дії принципу недоторканості в країнах Заходу, з одного боку, та до його розширення в країнах Центрально-Східної Європи, з іншого, є свідченням важливості та актуальності проблеми депутатських імунітетів для сучасної практики державотворення та науки конституційного права [8, с. 17].

Як бачимо, більшість держав використовує інститут недоторканості народного депутата. На нашу думку, Україні необхідно суттєво оптимізувати обсяг депутатської недоторканості (наприклад, якщо народного депутата

затримано на місці вчинення злочину або безпосередньо після).

Розділяємо також думку Венеціанської комісії щодо депутатської недоторканості. Вона рекомендує Україні повністю не скасовувати депутатську недоторканість, а змінити її, взяти за основу модель депутатської недоторканості, яка існує в державах Європейського Союзу. Венеціанська комісія зазначає, що парламентський імунітет є невід'ємною частиною європейського конституціоналізму [9].

За інформацією відділу комунікацій Конституційного Суду України та правового моніторингу, 19 червня 2018 року, Конституційний Суд України надав Висновок у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України), вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Верховна Рада України звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням надати висновок щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України) – вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Законопроектом пропонується:

«1. Внести зміни до статті 80 Конституції України, виклавши її в такій редакції:

«Стаття 80. Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образи чи наклепи». Закон набирає чинності з 1 січня 2020 року».

У пояснювальній записці до Законопроекту зазначено, що питання щодо скасування недоторканості народних депутатів України досі залишається невирішеним і не втратило своєї актуальності. Суспільна думка з цього приводу свідчить, що «гарантії недоторканості народних обранців в існуючому обсязі є не виправданими та по суті перетворилися в гарантії безкарності».

Перевіряючи Законопроект на предмет його відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України, Конституційний Суд України виходив з такого.

Конституційний Суд України констатує, що на час надання ним цього висновку рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану за процедурою, визначеною Конституцією України, не прийнято, тому правових підстав, які б унеможливили внесення змін до Конституції України, немає.

З огляду на вказане Конституційний Суд України вважає, що Законопроект відповідає вимогам частини другої статті 157 Конституції України.

Конституційний Суд України неодноразово розглядав законопроекти про внесення змін до статті 80 Конституції України стосовно обмеження депутатської недоторканності та давав висновки про те, що пропонувані зміни щодо скасування недоторканності народних депутатів України стосуються лише їхнього спеціального статусу і не впливають на зміст конституційних прав і свобод людини і громадянина (їх скасування чи обмеження), а отже, не суперечать вимогам частини першої статті 157 Конституції України. На час розгляду Конституційним Судом України цієї справи підстав для зміни викладених ним раніше юридичних позицій із зазначених питань немає.

Таким чином, Конституційний Суд України вважає, що Законопроект, яким пропонується викласти статтю 80 Конституції України у новій редакції, не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина та є таким, що не суперечить вимогам частини першої статті 157 Конституції України [10].

Водночас Конституційний Суд України вважає за доцільне звернути увагу на те, що, ухвалюючи рішення щодо скасування депутатської недоторканності, необхідно враховувати стан політичної та правової системи України – її здатність у разі повної відсутності інституту депутатської недоторканності забезпечити безперешкодне та ефективне здійснення народними депутатами України своїх повноважень, функціонування парламенту, а також реалізацію конституційного принципу поділу державної влади [10].

Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що недоторканність народних депутатів України не є особистим привіле-

єм, індивідуальним правом народного депутата України, а має публічно-правовий характер; вона спрямована на забезпечення народного депутата України від незаконного втручання у його діяльність, на забезпечення безперешкодного та ефективного здійснення ним своїх функцій та належного функціонування парламенту.

Конституційний Суд України підкреслює, що пропонувані Законопроектом зміни до статті 80 Конституції України не спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України, а отже, не суперечать вимогам частини першої статті 157 Конституції України [10].

Враховуючи викладене, Конституційний Суд України визнав таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України, законопроект про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) [11].

Обстеження відповідного законодавства окремих держав свідчить про те, що принцип недоторканості суддів реалізований у законодавстві цих держав – у меншій мірі, ніж в Україні. Так, наприклад, в Італії, Франції, судді несуть відповідальність за свої вчинки відповідно до кримінального і цивільного законодавства так само, як й інші громадяни. Додаткові гарантії недоторканості суддів більш притаманні східноєвропейським державам. Так, за Конституцією Республіки Польща, суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності або позбавлений волі без попередньої згоди визначеного законом суду [12].

Венеціанська комісія послідовно зазначала, що судді не повинні отримувати вигоду від загальної недоторканості, а повинні мати лише функціональний імунітет, тобто імунітет від дій, учинених у ході виконання ними своїх функціональних обов'язків [13].

Питання дипломатичного імунітету відображено у статті 29 Віденської конвенції про дипломатичні відносини (1961 року), яка зазначає, що особа дипломатичного агента є недоторканною. Він не підлягає арешту чи затриманню у будь-якій формі. Держава перебування повинна виявляти до нього належну повагу та вживати всіх належних заходів для запобі-

гання будь-яких замахів на його особу, свободу чи гідність [14]. Відповідно до ч. 2 статті 6 КПК України, кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами Кодексу лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа.

Висновок. Наповнення процесуального імунітету передбачає подальшу модернізацію відповідно до європейських законодавчих стандартів, зокрема, у контексті унеможливлення ухилення від відповідальності, зловживання таким «привілейованим становищем» у будь-якому іншому форматі.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>
2. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-10/2012 за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу), від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
4. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2013. – 228 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – С. 23.
6. Васильченко О. П. Правові імунітети як винятки реалізації принципу рівності прав та свобод людини та громадянина в Україні / О. П. Васильченко // Наше право. – 2014. – № 8. – С. 43-49.
7. Такля О. В. Правовий імунітет та суміжні правові категорії / Такля О.В. // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – С. 411-418.
8. Ковриженко Д. Депутатські привілеї: зарубіжний досвід та пропозиції для України / Д.Ковриженко, О. Чебаненко, О. Грищук, Н. Колодяжна, Я. Бесєда // Лабораторія законодавчих ініціатив, 2007. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://parlament.org.ua>
9. European commission for democracy through law (Venice commission) report on the scope and lifting of parliamentary immunities. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.venice.coe.int>
10. Висновок Конституційного Суду України у справі № 2-89/2018 за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) вимогам статей 157 і 158 Конституції України, 19 червня 2018 року. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>
11. Надано Висновок Конституційного Суду України у справі щодо недоторканності народних депутатів України. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua>
12. Гапоненко Л. В. Проблемні аспекти принципу недоторканості суддів / Л. В. Гапоненко, В. І. Геращенко // Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право. Випуск 41. Том 1. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua>
13. Висновок щодо проекту закону про внесення змін до Конституції України щодо недоторканості народних депутатів та суддів. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>
14. Віденська конвенція про дипломатичні зносини ООН: Конвенція, Міжнародний документ від 18.04.1961. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>